

८)
काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलिः

ग्रन्थाङ्कः १२

कामकलाविलासः

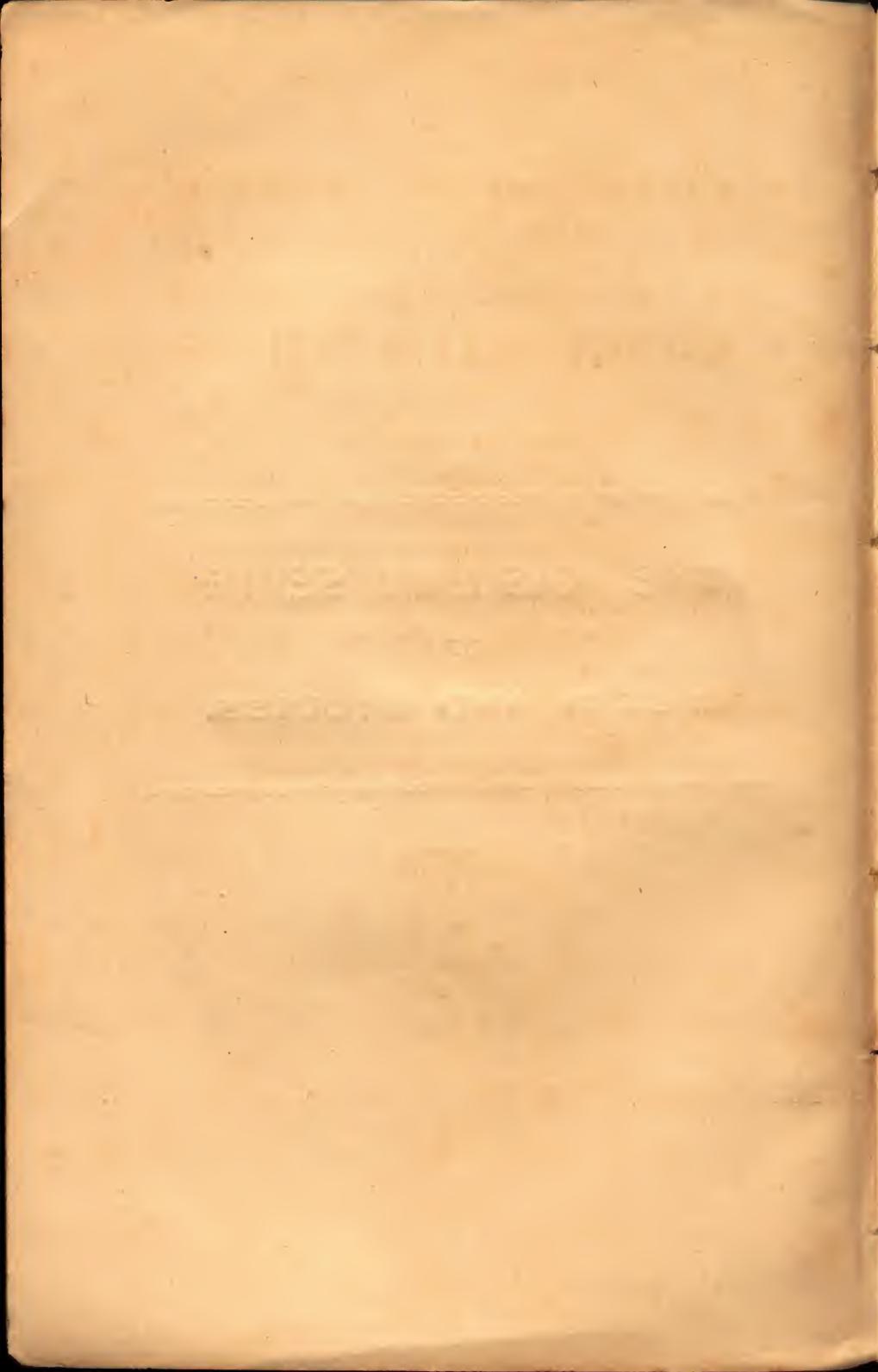

काश्मीर-श्रीनगर

१८८६
२३ जून १८८६, मंगलवार

THE KASHMIR SERIES
OF
TEXTS AND STUDIES.

श्रीकृष्ण
पा० शशि कौर
समाप्ति - २

KASHMIR SERIES OF TEXTS
AND STUDIES.

No. XII.

THE

KĀMA KALĀ VILĀS

OF

PUNYA NANDA

WITH COMMENTARY.

EDITED WITH NOTES

BY

MAHĀMAHOPĀDHYĀYA PĀNDIT MUKUNDĀ RĀMA SHĀSTRĪ,
OFFICER-IN-CHARGE RESEARCH DEPARTMENT,
JAMMU AND KASHMIR STATE,
SRINAGAR.

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT
OF HIS HIGHNESS LIEUT.-GENERAL MAHĀRĀJA
SIR PRATĀP SINGH SĀHIB BAHĀDUR,
G. C. S. I., G. C. I. E.,
MAHĀRĀJA OF JAMMU AND KASHMIR STATE.

BOMBAY :

PRINTED AT THE "TATVA-VIVECHAKA" PRESS.
1918.

(All rights reserved.)

श्रीमच्छ्रीकण्ठनाथप्रभृतिगुरुवरादिष्टसन्नीतिमार्गो
लब्ध्वा यत्रैव सम्यक्पटिमनि घटनामीधराद्वैतवादः ।
कश्मीरेभ्यः प्रस्तुत्य प्रकटपरिमलो रञ्जयन्सर्वदेश्यान्
देशोऽप्यस्मिन्नदृष्टो घुसृणविसरवत्स्तान्मुदे सज्जनानाम् ॥ १ ॥

तरत तरसा संसाराब्धि विधत्त परे पदे
पदमविचलं नित्यालोकप्रमोदसुनिर्भरे ।
विमृशत शिवादिष्टाद्वैतावबोधसुधारसं
प्रसभविलसत्सद्युक्तयान्तःसमुत्सवदायिनम् ॥ २ ॥

३०

काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः १२

कामकलाविलासः

श्रीमत्पुण्यानन्दाचार्यविरचितः

सटीकः

श्रीभारतधर्ममार्तण्ड-कश्मीरमहाराज-

श्रीप्रतापसिंहवर-प्रतिष्ठापिते

प्रत्नविद्याप्रकाश-(रिसर्च) कार्यालये

तदध्यक्ष-महामहोपाध्याय-पण्डित-मुकुन्दराम-शास्त्रिणा

उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपण्डितसहायेन

संगृह्य, संशोधन-पर्यायाङ्कन-विवरणादिसंस्करणोत्तरं

पाश्चात्यविद्वत्परिषत्संमताधुनिकसुगमशुद्धीत्युपन्यासादिसंस्कारैः परिष्कृत्य

मुम्बयां

तत्त्वविवेचकाल्य-मुद्रणालये मुद्रापयित्वा प्राकाश्यमुपनीतः

संवत् १९७५

ग्रन्थाब्दः १९९०

काश्मीर-श्रीनगर

अस्य ग्रन्थस्य सर्वे प्रकाशन-मुद्रापणाद्यधिकाराः प्रोक्तमहाराजवैः
स्वायत्तीकृताः सन्ति)

Printed by

Bhiwaji Hari Shinde at the "Tatva-Vivechaka" Press,
Nos. 1, 2, 3, Khetwadi Back Road, Bombay;

and Published by
the Research Department, Srinagar, Kashmir.

ॐ नमः शिवाय क्रमाक्रमात्मसंविन्मूर्तये । ✓

अथ

कामकलाविलासः

श्रीमत्पुण्यानन्दाचार्यविरचितः ।

क्रमत्रयसमाश्रयव्यतिकरेण या संततं

क्रमत्रितयलङ्घनं विदधती विभात्युच्चकैः ।

क्रमैकवपुरक्रमप्रकृतिरेव या द्योतते

करोमि हृदि तामहं भगवतीं परां संविदम् ॥ ✓

सकलभुवनोदयस्थिति-

लयमयलीलाविनोदनोद्युक्तः ।

अन्तर्लीनविमर्शः

पातु महेशः प्रकाशमात्रतनुः ॥ १ ॥

अत्र पुण्यानन्दयोगिनः सकलविद्याधिदैवतभूतात्रिपुर-
सुन्दरीमत्रचक्रव्याचिकीर्षिततया तदधिष्ठानभूतकामकामेश-

रीरूपौ आदौ आचक्षते । सकलेत्यादि, सकलानां भुवनानाम्
उदयः सर्गः, स्थितिः रक्षा, लयो नाशः, एतत् चितयं निरो-
धानुग्रहयोरूपलक्षणम्, एतत्पञ्चविधकृत्यपचुरा या लीला
तया विनोदनं क्रीडनं तस्मिन् उद्युक्तो जागरूकः, मयद्
अत्र प्राचुर्यार्थं विहितः । एवं च सति जगद्वितिरिक्तलक्षणं
ब्रह्मस्वरूपं कीदृशम्? इत्याकाङ्क्षायाम् आह—अन्तर्लीनवि-
मर्श इत्यादिना, विमृश्यते परामृश्यते इदमिति विमर्शः
प्रपञ्चः, इद मित्येवं परमात्मना सुष्टुप्य जगतः प्रसिद्धः परा-
मर्शः, एवंभूतो यो विमर्शः प्रपञ्चः अन्तर्लीनोऽन्तर्गतो यस्य
स अन्तर्लीनविमर्शः । तद्यमत्रार्थः—स्वात्मसात्कृताखिलप्र-
पञ्चः परिपूर्णाहंभावभावनागर्भितः, अथ वा जगदुत्पत्तिस्थि-
तिलयहेतुभूताकृत्रिमाहमिति परामर्शो विमर्शः । तथा च
नागानन्दाः

‘विमर्शो नाम विश्वाकरेण विश्वप्रकाशेन विश्व-
संहारेण वा अकृत्रिमाहमिति विश्वस्फुरणम्,
तस्य अन्तर्लीनत्वं नाम अन्तर्मुखत्वम् ।’

तथा च अयमर्थः—अन्तर्लीनः अन्तर्मुखो विमर्शः पूर्णाहं-
भावो यस्य इति, तत्त्वादृशपरब्रह्मणः परमेश्वरस्य प्रकाशैक-
स्वभावत्वं सर्वस्मात्परत्वं च आह—प्रकाशमात्रतनुः इति, अत्र
प्रकाशत्वं नाम—इच्छामि जानामि करोमि इति उत्तमपुरुषा-

न्तर्गतस्फुरणरूपाहं परामर्श एव । ननु सूर्योदीनामपि प्रकाशत्वं
दृष्टं तत्कथम् अस्यैव परमात्मत्वम्? अत आह— महेश इति,
महांश्वासौ ईश इति महेशः, महत्त्वं च देशकालाकारैरनव-
च्छिन्नस्वरूपत्वात्, ईशत्वं सर्वनियन्त्रित्वात् इति ॥ १ ॥

पराभट्टारिकायामपि सर्वाकारत्वमाह

सा जयति शक्तिराद्या
निजसुखमयनित्यनिरूपमाकारा ।
भाविचराचरस्वीजं
शिवरूपविमर्शनिर्मलादर्शः ॥ २ ॥

सा आद्या शक्तिः अनवच्छिन्ना पराभट्टारिका महात्रिपु-
रसुन्दरी, जयते सर्वोत्कर्षेण वर्तते, सा इति शिवादि-क्षित्य-
न्तषट्ठिंशत्तत्त्वमयी सर्वप्रभात्मिका तदुत्तीर्णा च, इति—
सर्वोपनिषत्प्रसिद्धा त्रिपुरा अभिधीयते, त्रिभ्यस्तेजोभ्यः
पुरा भूता त्रिपुरा इति निगद्यते, तस्याश्च सर्वोत्कृष्टत्वं सर्वत्र
आगमेषु उद्घोष्यते । एतदेव विवृणोति— निजेत्यादिना, निजः
स्वाभाविकः सुखमयः दुःखसंभिन्नो नित्यः सार्वकालिकः
निरूपमो निरवधिक आकारः स्वरूपं यस्याः । भाविचरा-

चरबीजं—भाविनोः संपत्स्यमानयोः चराचरयोः स्थावर-
 जड्डमयोर्बीजं योनिः कारणमित्यर्थः । ननु शिवस्य यथा
 जगन्निर्मातृत्वं शक्त्या विना न संगच्छते, एवं पराशक्तेरपि
 परमशिवेन विना कारणत्वं न भवेत् इति, तत्कथमुच्यते
 भाविचराचरबीजम् इति? अत आह—शिवरूपविमर्शनिर्म-
 लादर्श इति, शिवस्य स्वरूपम् अहमित्येवमाकारं तस्य विमर्शः
 परामर्शनम् अहमित्येवं-रूपं ज्ञानं तस्य प्रकाशने निर्मलादर्शः
 सम्यक्प्रकाशनचतुर इत्यर्थः । यथा कथित् राजा अतिसु-
 न्दरः स्वात्माभिमुखस्थितस्वच्छादर्शतले स्वात्मप्रतिविम्बं
 सम्यक् प्रसमीक्ष्य तत्प्रतिविम्बम् अहमिति जानाति, एवं
 परमेश्वरोऽपि स्वाधीनभूतां स्वात्मशक्तिं सम्यक् अवलोक्य
 स्वस्वरूपम् अवगच्छति ॥ २ ॥

 परिपूर्णोऽहम् इति विमर्शमेव ब्रह्म वदन्ति केचन तत्कथ-
 मुच्यते—सविमर्शकं ब्रह्म? इत्यत आह

स्फुटशिवशक्तिसमागम-
 वीजाङ्गुररूपिणी पराशक्तिः ।
 अणुतररूपानुत्तर-
 विमर्शलिपिलक्ष्यविग्रहा भाति ॥ ३ ॥

अत्र पराशब्देन प्रकृता ख्याता महात्रिपुरसुन्दरी अभिधीयते – चिदानन्देच्छाज्ञानक्रियारूपा, इति श्रुतिप्रसिद्धितया एवमुच्यते-स्फुटशिवशक्तिसमागमवीजाङ्कुररूपिणीति, शिवशक्तिश्च शिवशक्ती तयोः समागमः संयोगः स्फुटः व्यक्तः शिवशक्तिसमागमोऽयं, तेन वीजाङ्कुररूपिणीति, वीजादङ्कुरं अङ्कुराद्वीजम् इतिवत् शिवतत्त्वादि-क्षितितत्त्वपर्यन्तं तत्त्वजालम् उत्तरोत्तरम् उद्भावयेत् इत्यर्थः, अत्र शिवशब्देन ज्ञानशक्तिरभिधीयते ज्ञानशक्त्यधिष्ठानत्वात् शिवतत्त्वस्य, शक्तिशब्देनापि क्रियाशक्तिरभिधीयते क्रियाशक्त्यधिष्ठानत्वात् शक्तितत्त्वस्य – चिदानन्दस्वरूपिण्याः सर्वत्र ज्ञानक्रियाभ्यामेव निर्माणौचित्यदर्शनात्। पुनस्तामेव विशिनष्टि – ‘अणुतररूपानुत्तरविमर्शलिपिलक्ष्यविग्रहा भाति’ – अणुतरम् असन्तस्मृक्षमरूपम् अस्या इति – अनुत्तरलिपिः अकारः विमर्शलिपिः हकारः ताभ्यां लक्ष्यं विग्रहं स्वरूपं यस्याः तथोक्ता । अत्र अनुत्तरविमर्शलिपिलक्ष्यविग्रहा इत्यनेन अहमात्मिकान्तर्गम्भितसमस्तवर्णकदम्बका पराशक्तिः अकारादि-हकारान्तं पञ्चाशदक्षररूपिणी वर्ण-पद-मत्र-कला-तत्त्व-भुवनात्मकसमस्तप्रपञ्चजनयित्री पराभद्रारिका समस्तभूतान्तरात्मा सर्वत्र वेदान्ते ‘अहमहम्’ इत्येवमाकारेण प्रतीयमाना दृश्यते इत्युक्तं भवति ॥ ३ ॥

इतः परं प्रबन्धेन प्रधानप्रतिपाद्यां कामकलाक्षररूपिणी-
मेव कामः शिवः तदक्षररूपां वक्तुमुपक्रमते, - 'परशिवरविकर
इत्यादि, कला च दहनेन्दुविग्रहौ विन्दू' इत्यन्तम्

परशिवरविकरनिकरे
प्रतिफलति विमर्शदर्पणे विशदे ।
प्रतिरुचिरुचिरे कुड्ये
चित्तमये निविशते महाविन्दुः ॥ ४ ॥

परशिवः प्रकाशैकस्वभावः परमशिवभट्टारक एव रवि-
र्दिनकरः तस्य कराः किरणाः तेषां निकरः पुञ्जः, तस्मिन्
विशदे निर्मले विमर्शदर्पणे, विमर्शो नाम अनवधिरेका
विस्फुरणशक्तिः, तथा प्रत्यभिज्ञायाम्

‘सा स्फुरत्ता…………… ।’

इत्यादिनैव दर्पणत्वेन निरूप्यते - स्वस्वरूपप्रकाशत्वात् ।
तत्र प्रतिफलनं नाम स्वरूपावलोकनं, तादृशप्रतिफलनरूपाव-
लोकने सति, चित्तमये - ज्ञानैकस्वरूपे, प्रतिरुचिरुचिरे-प्रति-
प्रकाशमनोहरे, कुड्ये, महाविन्दुः निविशते प्रतिष्ठितो भवति ।
चित्तस्य कुड्यत्वनिरूपणं महाविन्द्राविर्भावकारणत्वात्,

लोकऽपि सूर्याभिमुखस्थितदर्पणतले सूर्यकिरणप्रतिफलनानन्तरं निकटगतकुड्ये सूर्यकिरणप्रतिहततेजोविन्दुः प्रत्यक्षं प्रपद्यते, तद्वत् प्रकाशरूपपरमेश्वरस्य दर्पणवत् स्वरूपविमर्शसंबन्धे जाते तदानीं तत्र महाविन्दुः ‘पूर्णोऽहम्’ इत्येवंरूपः परमेश्वरोऽवभासते इत्यर्थः । आगमश्च

‘स्फुरत्तामात्मनः पश्येत्तदा चक्रस्य संभवः ।’

इति । प्रत्यभिज्ञायामपि

‘सा स्फुरत्ता महासत्ता…………… ।’

इत्यादि । परमानन्दयोगिनोऽपि

‘ईद्विग्यत्तादिवचो दूरतरं स्वानुभूतिसंवेद्यम् ।
तत्त्वादशस्फुरत्ताशेषा संवित्कथं नु सा वाच्या ॥’

इत्यादि ॥ ४ ॥

तादृगुज्जवलात्मशत्तयवलोकनोद्भूताहम्भावमेव विशिनष्टि

चित्तमयोऽहंकारः

सुव्यक्ताहार्णसमरसाकारः ।

शिवशक्तिमिथुनपिण्डः

कवलीकृतभुवनमण्डलो जयति ॥ ५ ॥

‘अहंकार इति’ उद्भूतान्यस्मरणानुभवव्यञ्जको योऽयम्
अहमहमित्येव विमर्शः तस्य कारः कारणम्, एवं-भूतोऽहंकारो
जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते । यतः

‘प्रकाशस्यात्मविश्वान्तिरहंभावो हि कीर्तिः ।’

चित्तमयः ज्ञानैकस्वभावः सुव्यक्ताहार्णसमरसाकारः, अश्च हश्च
इत्यहौ सुतरां व्यक्तौ स्पष्टौ परस्परोद्भूतरूपौ सुव्यक्ताहौ एव
लोलीभवतो यत्र सः शिवशक्तिमिथुनपिण्डः, अत एव कव-
लीकृतभुवनमण्डलः, अन्तःस्थापितं भुवनमण्डलं षट्ठिंशत्त-
त्त्वसंघातमयं येन सः । अयमर्थः—प्रत्याहारन्यायेन अन्तर्ग-
र्भितसमस्तवर्णकदम्बकाहंकाररूपप्रकाशविमर्शसंपुटादेव श-
ब्दार्थात्मकसर्वप्रभविकासो भवति । तथा च श्रुतिः

‘एको वर्णो वहुधा शक्तियोगाद्-
वर्णाननेकान्निहितार्थो दधाति ।’

इति ॥ ९ ॥

इतः परं ‘चित्तमये निविशते महाविन्दुः’ इति यदुक्तम्
तत्र विन्दुस्वरूपनिरूपणद्वारा कामकलाम् उपदिशति

सितशोणविन्दुयुगलं
विविक्तशिवशक्तिसंकुचत्प्रसरम् ।

वागर्थसृष्टिहेतुः
परस्परानुप्रविष्टविस्पष्टम् ॥ ६ ॥

बिन्दुरहंकारात्मा
रविरेतन्मथुनसमरसाकारः ।
कामः कमनीयतया
कला च दहनेन्दुविग्रहौ विन्दू ॥ ७ ॥

सितः शुभ्रः, शोणो रक्तः, तद्रूपौ विन्दू, तयोर्युगलम्, अत एव विविक्तशिवशक्ति – अन्योन्यविहरणपे शिवशक्ती यस्मिन् कर्मणि तत्, अत एव संकुचत्प्रसरं – संकुचन् मुकुलीभवन् प्रसरः जगत्सृष्टिरूपो यस्मिन् तत्, वाचः – परा-पश्यन्त्यादिरूपसमस्तशब्दाः, अर्थाः – शिवादि-क्षित्यन्तष्ट्रिंशत्त्वरूपाः, तेषां सृष्टिः पठध्वात्मकजगन्निर्मितिः, तत्र हेतुः कारणम् । परस्परानुप्रविष्टविस्पष्टम् – परस्परम् अन्योन्यम् अनुप्रविष्टम् अन्तर्गतं विस्पष्टं पृथग्भूतं च तत्, एवं-भूतं सितशोणविन्दुयुगलं – कामकामेभरीरूपं दिव्यमिथुनं, विभावयेत् इति पूर्वेण संबन्धः । अत्र इदमतिरहस्यम् ।

‘यः परः स महेश्वरः ।’

इति श्रुत्युक्तरीसा निखिलवेदादिशब्दोत्पादकानुत्तराभिधेयः

परमेश्वरः स्वाङ्गभूताखिलप्रपञ्चविलयात्मकविमर्शशक्तिम्
 अनुप्रविश्य विन्दुभावं मन्यते, ततः सा विमर्शशक्तिरपि
 स्वान्तर्गतप्रकाशमयविन्दुम् अनुप्रविशति, ततश्च विन्दुरुत्पन्नो
 भवति, तस्माद्विन्दोः नादात्मिका समस्ततत्त्वगर्भिणी तेजो-
 मयी जीवरूपा बालाग्रवत् सूक्ष्मरूपिणी इति गत्या शृङ्गाट-
 करूपताम् उदृह्नाति । एवं च विन्दुनादस्वरूपयोस्तयोः प्रका-
 शविमर्शयोरहमिति शरीरं भवति, एवं द्विरूपयोस्तयोर्मध्ये एको
 विमर्शो रक्तविन्दुरूपतां भजते, अपरः प्रकाशः शुक्रविन्दु-
 भावम् एति, उभयोर्मेलने मिश्ररूपं सर्वतेजोमयं परमात्म-
 स्वरूपं भवति । श्रुतिरपि

‘एको वर्णो वहृधा शक्तियोगात्
 वर्णाननेकान् निहितार्थो दधाति ।’

इति ।

एतदेव विन्दुत्रयनिरूपणं विवृणोति, — विन्दुरहंकारात्मा
 इति, विन्दुः सितरक्तस्वरूपः अहंकारात्मा अन्तर्गर्भितसम-
 स्तवर्णराशिः अनुच्चरस्फाररूपाहंकारः आत्मा तादात्म्य-
 स्वरूपं यस्य सः । ‘वर्णात्कारः’ इति सूत्रेण अहं-शब्दात्
 कारशब्दप्रत्ययः ऐकार इतिवत्, अत एव एतन्मिथुनसमर-
 साकारः — एतयोरकार-हकारवाच्ययोः प्रकाशविमर्शयोर्मि-
 थुनं द्रन्दं, तस्य दिव्यदम्पतिरूपस्य मिथुनस्य समरसः पर-
 स्परानुप्रवेशरूपम् आनुकूल्यं तदेव आकारः स्वरूपं यस्य

सः, एवंभूतो रविः सितशोणविन्दुसमरसीभूतो मिश्रविन्दु-
रित्यर्थः । लोके हि सूर्यस्य मिश्रस्वरूपत्वम् अग्नीषोमयोः,
अत एव तस्य उपास्यत्वमाह, — काम इति, काम्यते अभि-
लब्ध्यते स्वात्मत्वेन परमार्थमहद्विद्योग्यग्निभिरिति कामः, तत्र
हेतुः — कमनीयतया इति, कमनीयत्वं स्पृहणीयत्वम् तेन ।
कला विमर्शशक्तिः दहनो वह्निः, इन्दुश्वन्दः तावेव आकारौ
ययोर्विन्द्रोर्दहनेन्दुविग्रहौ विन्दू । अत्रायमर्थः — अग्नीषोमरू-
पिणी विमर्शशक्तिः तदुभयभूतकामेश्वराविनाभूता महात्रिपु-
रसुन्दरी विन्दुसमष्टिरूपा कामकला इति उच्यते, सैव उपा-
स्यतया सर्वांगमेषु उद्घोष्यते । उक्तं च

‘मिहिरविन्दुमुखीं तदधो लस-
च्छशिहुताशनविन्दुयुगस्तनीम् ।
ह-सपरार्धकलारचनास्पदां
भजत नित्यमिमां परदेवताम् ॥’
‘एकारोर्ध्वगतो विन्दुमुखं भानुरधोगतौ ।
स्तनौ दहनशीतांशू योनिर्हर्धकला भवेत् ॥’

इत्यादि रहस्यम् । अयमत्र निष्कर्षः — स्वान्तर्गतानन्ताक्षर-
राशिमहामत्रवीर्यपूर्णाहन्तारूपिणी प्रकाशानन्दसारा विन्दु-
त्रयसमष्टिरूपलिप्यक्षररूपिणी कामकला नाम महात्रिपुरसु-
न्दरी मातृका परमयोग्यग्निः महामाहेश्वररनिशम् अनुसम-
र्तव्या इति । विज्ञानभट्टारकेऽपि

‘ विन्दुरूपस्य चक्रस्य स्थूलवर्णक्रमेण तु ।
अर्धेन्दुविन्दुनादान्तशून्योचाराद्वेच्छिवः ॥ ’

इति ॥ ७ ॥

एवं विन्दुस्वरूपम् उद्दिश्य ज्ञानोपासनायाः फलं परं-
ब्रह्मभावं एव इसाह

इति कामकलाविद्या

देवीचक्रक्रमात्मिका सेयम् ।
विदिता येन स मुक्तो
भवति महात्रिपुरसुन्दरीरूपः ॥ ८ ॥

पूर्वोक्तमहाप्रबन्धेन व्याख्याता कामकला – महात्रिपुरसु-
न्दरी, तस्या विद्या ज्ञानं, कीदृशी,? इत्याकाङ्क्षायामाह – देवी-
चक्रक्रमात्मिका – देव्याः त्रिपुरसुन्दर्याश्रकं श्रीचक्रं तस्य क्रमः
चक्रमत्रदेवतात्मनाभिहितः सर्वानन्दमयादिसमस्तप्रकटर्पण-
न्तरूपः तदात्मिका तद्रिपयिणी, येन – शक्तिपात्रात् ब्रह्मजि-
ज्ञासुना भावयता पुरुषेण, विदिता अवगता, स पुरुषो मुक्तो
भवति,

‘ विद्याभिज्ञापितैश्वर्यश्चिद्धनो मुक्त एव सः । ’

इति प्रत्यभिज्ञास्थित्या संसारवासनानिरसनपटीयोऽनवरत-

परिपूर्णाहंभावभावनाकवलीकृतसर्वप्रपञ्चः परमयोगी विह-
रते, अन्तेऽपि महात्रिपुरसुन्दरीरूपः – पराभट्टारिकात्मसा-
रूप्यो भवति ॥ ८ ॥

परमार्थभूतप्रकृतविन्दोरेव सकाशात् जगदुत्पत्त्यादिकं
वक्तुम् आरभते

स्फुरितादरुणाद्विन्दो-
नादब्रह्माङ्गुरारवो व्यक्तः ।
तस्माद्गन-समीरण-
दहनोदक-भूमि-वर्णसंभूतिः ॥ ९ ॥

स्फुरितात् उच्छ्रूनात्, विन्दोः पूर्वोक्तलक्षणात्, नादब्र-
ह्माङ्गुरः – नादः सर्वशब्दोत्पत्तिहेतुर्वर्णः स एव ब्रह्म, तत्
ब्रह्म अङ्गुर उत्पादकं यस्य सः । तथा च उक्तम्

‘एको नादात्मको वर्णः सर्वनादाविभागवान् ।

सोऽनस्तमितरूपत्वादनाहत इति श्रुतः ॥’

इति । एवं-भूतनादब्रह्मात्मक आरवः शब्दः पश्यन्त्यादिरूपो,
व्यक्त आविर्भूतः, तस्मात् शब्दात्, गग्न-समीरण-दहनोद-

कभूमीनां पञ्चभूतानां, वर्णनाम् आदि-क्षान्ताक्षराणां च
संभूतिरुत्पत्तिराम्राता ॥ ९ ॥

एवं शोणविन्दोः सर्वात्मत्वं सर्वस्पृष्टत्वम् चोक्त्वा, तदिह
शुभ्रविन्दोरपि तत्स्वरूपम् अतिदिशति

अथ विशदादपि बिन्दो-
गगनानिल-वह्नि-वारि-भूमिजनिः ।
एतत्पञ्चकविकृति
जगदिदमण्वाद्यजाण्डपर्यन्तम् ॥ १० ॥

विशदात् सर्वप्रकाशात्, बिन्दोः पूर्वव्याख्यातात्, गगना-
दिपञ्चभूतात्मकानन्तब्रह्माण्डानि आविर्भावतिरोभावौ भजन्त
इत्यर्थः । तथा च आगमः

‘स्वेच्छाविलसितानन्तजगद्रश्मिविलासवत् ।
नौमि संविन्महापीठं शिवशक्तिपराश्रयम् ॥’

इति ॥ १० ॥

एवं बिन्दुद्रयाभेदम् उक्त्वा, तदृष्टान्ततया मन्त्रदेवतयोरपि
ऐक्यमाह

बिन्दुद्वितयं यद्वद्
भेदविहीनं परस्परं तद्रत् ।
विद्यादेवतयोरपि
न भेदलेशोऽस्ति वेद्यवेदकयोः ॥११॥

बिन्दुद्वितयं – पूर्वोक्तप्रकाशविमर्शात्मकं, यद्रत् – येन
प्रकारेण, भेदविहीनं

‘शिवशक्तिरिति ह्येतत्तत्त्वमाहुर्मनीषिणः ।’

इत्युक्तनीत्या परस्पराश्लिष्टं, तद्रत् तेनैव प्रकारेण, विद्यादेव-
तयोः – विद्या पञ्चदशाक्षरी देवता महात्रिपुरसुन्दरी तयो-
रेव्यवेदकयोः वाच्यवाचकयोः, भेदलेशोऽपि – ईषद्वैलक्षण्य-
मपि नास्ति, एवम् अभिननादादिमिथुनात् अखिलं जगत्
आविर्भवति इति ॥ ११ ॥

तदेव मिथुनम् आत्मेच्छयैव स्वभेदमस्वभेदमकरोत् इत्याह

वागर्थौ नित्ययुक्तौ
परस्परं शक्तिशिवमयावेतौ ।
सृष्टिस्थितिलयभेदौ
त्रिधा विभक्तौ त्रिबीजरूपेण ॥ १२ ॥

वाक् वर्ण-पद-मत्ररूपा, अर्थः कला-तत्त्व-भुवनात्मा, एत-
द्रूपत्वं कुतः?—प्रकाशविमर्शात्मकशब्दार्थाभ्यामेव षडध्वा-
त्मकसर्वपञ्चोत्पत्तिश्रवणात्, अत एव निखयुक्तौ निरन्तरसं-
सक्तौ, नहि घटपटयोरिव कादाचित्कः संबन्धः, तथा सति
सर्वोत्पत्तिप्रसंगः। सृष्टिस्थितिलयभेदौ—सृष्टिः शिवादिक्षिति-
पर्यन्ततत्त्वजालाविर्भावः, स्थितिः तत्परिपालनं, लयस्तेषां
स्वात्मसात्कारः एवं-भूतो भेदो ययोस्तौ। स्वात्मत्वं तु एतेषां
त्रयाणां, तथा च अभिनवगुप्तपादाः

‘स्वात्मगाः सृष्टिसंहाराः स्वरूपत्वेन संस्थिताः।’

इति । परस्परं शक्तिशिवमयौ प्रकाशविमर्शस्वरूपौ, उभ-
योरेकत्वात् वह्निदाहकत्ववत् तत्त्वान्तरं न भवति इत्यर्थः ।
अभियुक्तोक्तिश्च

‘तादात्म्यमनयोर्नित्यं वह्निदाहकयोरिव ।’

इति । एतौ पूर्वोक्तौ प्रकाशविमर्शौ त्रिधा त्रिपकारेण
संस्थितौ, विभक्तौ पृथग्भूतौ । केन? इत्याह—त्रिवीजरूपे-
णेति, वाग्भव-कामराज-शक्तिबीजात्मकत्वेन इत्यर्थः । अय-
मर्थः—विन्दुत्रयसमष्टिभूतकामकलाक्षररूपिणी महात्रिपुर-
सुन्दरी सर्वोपास्या इति ॥ १२ ॥

इतः परं वाग्भवादिग्रन्थत्रयान्तर्गतवस्तुविशेषवर्णनद्वारा
श्रीपञ्चदशाक्षरीविद्याम् उद्दर्तुम् उपक्रमते

माता मानं मेयं

^५ विन्दुत्रयं भिन्नबीजरूपाणि ।

^६ धामत्रयं-पीठत्रय-

^७ शक्तित्रयभेदभावितान्यपि च ॥१३॥

तेषु क्रमेण ^८लिङ्ग-

त्रयं तद्वच्च मातृकात्रितयम् ।

इत्थं त्रितयपुरीया

तुरीयपीठा च भेदिनी विद्या ॥१४॥

माता अवकाशगत ईश्वरः, मानं तदवगतिसाधनभूता
विद्या, मेयं ज्ञायमाना महात्रिपुरसुन्दरी, एवं मातृमानमेय-
भावम् अनुभूय विहराति । धामत्रयं वाग्भवादिकम्, पीठत्रयं
कामगिर्यादि, शक्तित्रयम् इच्छादि, एवमादिभेदेन भावि-
तानि, विन्दुमयत्वात् एतेषां, तेषु धामादिषु विभिन्नेषु, क्रमेण
आनुपूर्व्या, लिङ्गत्रयं स्वायंभवादि, मातृकात्रितयमकारवि-
भेदभिन्नम्, एवंविधसमस्तवस्तुपूरणात् तत्समष्टिरूपा त्रिपुरा
नाम पराशक्तिराविर्भूता, इत्याह – इत्थं त्रितयपुरीया इति,

इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण त्रितयानि अवयवानि पुराणि शरी-
राणि यस्याः सा, अत एव तुरीयस्य पीठा – त्रिविधात्मक-
सर्वप्रपञ्चाविर्भावतिरोभावभूरित्यर्थः ॥ १३-१४ ॥

इतः परं, तस्मात् गगनसमीरणदहनोदकभूमिवर्णसंभूति-
रिति प्रथमसृष्टप्रपञ्चभूतनिष्ठगुणवर्णनद्वारा अक्षरसंख्यावि-
शिष्टमहामत्रात्मकदेवतास्वरूपं वक्तुमारभते

शब्द- स्पर्शो रूपं
रस-गन्धौ चेति भूतसूक्ष्माणि ।
व्यापकमाद्यं व्याप्यं
तूतरमेव क्रमेण पञ्चदश ॥ १५ ॥

पञ्चदशाक्षररूपा
नित्या चैषा हि भौतिकाभिमता ।
नित्याः शब्दादिगुण-
प्रभेदभिन्नास्तथानया व्याप्ताः ॥ १६ ॥

नित्यास्तिथ्याकारा-
स्तिथ्यश्च शिवशक्तिसमरसाकाराः ।

दिवसनिशामय्यस्ताः श्रीवर्णास्तेऽपि तद्वयीरूपाः ॥ १७ ॥

शब्द आकाशगुणः, स्पर्शो वायुगुणः, रूपं तेजोगुणः,
रसोऽपां गुणः, गन्धः पृथ्वीगुणः, आकाशमारभ्य एते गुणाः
पृथ्वीपर्यन्तम् उत्तरोत्तरम् एकैकगुणाधिक्येन पञ्चदश गुणाः
संपन्नन्ते, एतेषां गुणानां पञ्चदशभावेन श्रीविद्या पञ्चदशाक्षरी
जाता । भौतिकाभिमता भूतसंबन्धित्वेन अभिमता इष्टा ।
अत एव पञ्चदशाक्षररूपा स्वस्मात् आदिभूतगुणानां पञ्चद-
शत्वात् विद्याक्षराणामपि पञ्चदशत्वम् तद्रूपा तत्स्वरूपिणी ।
नित्या कूटस्था तरङ्गबुद्धफेनानाम् अम्बुधिरिव सकल-
त्वाविर्भावभूमिरित्यर्थः । कूटस्थाया एव पोडश्याः पञ्चद-
शाक्षरात्मकपञ्चदशतिथिनिष्ठान्तः । पञ्चदशदेवतामयपञ्चद-
शाक्षरीरूपतामाह – नित्यास्तिथ्याकारा इति, नित्याः कामे-
श्वरप्रभृतिविश्रान्ताः, तिथ्याकाराः तिथ्यभिमानिन्यो
देवताः । तिथ्यश्च प्रतिपत्प्रभृतिपूर्णिमान्ताः, शिवशक्तिसम-
रसाकाराः प्रकाशविमर्शसंपुटाकाराः । अत एव दिवस-
निशामय्यः – दिवारात्रिरूपाः प्रकाशविमर्शयोर्दिवारात्रिमय-
त्वात्, तास्तिथ्यः श्रीवर्णाः, तेऽपि तेन पूर्वोक्तरूपेण पञ्च-
दशरूपाः श्रीवर्णाः – विद्यान्तर्गतवर्णगुणा अपि तद्वयी-

रूपाः तादृशप्रकाशविमर्शरूपा इत्यर्थः । अयमत्र विवेकः—
इयमेव प्रकाशविमर्शमयी परा शक्तिः पञ्चभूतात्मिका उत्तरो-
त्तरवृद्धिद्वारा पञ्चदशसंख्याकमात्राक्षरतिथ्यभिमानदेवतास्व-
रूपिणी जाता । यथागमः

‘एक एव प्रकाशाख्यः परः कोऽपि महेश्वरः ।
यस्य शक्तिर्विमर्शाख्या सा नित्या गीयते बुधैः ॥
विमर्शाख्या च सा देवी पाञ्चविध्यं समागता ।
आकाशानिलसप्तार्चिःसलिलावनिभेदतः ॥
एकैकगुणवृद्ध्या तु तिथिसंख्यात्वमागता ।
विमर्शरूपिणी विद्या षोडशी या प्रकीर्तिं ।
गता सा षोडशैर्भेदैष्टिपुरा परमेश्वरी ॥
सुन्दर्यादिमह………वां विचित्रान्तं समन्ततः ।
स्वागमादेव बोद्धव्यभिति संकल्पमात्रतः ॥’

इति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

उत्कमेव अर्थं द्रढयितुं देवतावत् विद्याया अपि विश्वा-
त्मकत्वं तदुत्तीर्णत्वं च वक्तुमाह

स्वर-व्यञ्जन-विन्दुत्रय-
समंष्ठेदौर्विभाविताकारा ।

षट्टिंशत्तत्त्वात्मा

तत्त्वातीता च केवला विद्या ॥ १८ ॥

विद्यापि ताद्वगात्मा

सूक्ष्मा सा त्रिपुरसुन्दरी देवी ।

विद्यावेद्यात्मकयो-

स्त्यन्ताभेदमामनन्त्यार्थः ॥ १९ ॥

स्वराः अचः, व्यञ्जनानि हलः, विन्दुत्रयम् अनुस्वार-
त्रयम्, एषां समष्टिः समुदायभावः, भेदोऽवयवभावः तैर्विं-
भाविताकारा उद्भावितस्वरूपा । अत एव पट्टिंशत्तत्त्वात्मा
शिवादि-क्षित्यन्तविग्रहा । तत्त्वातीता च - तत्त्वसंघसमु-
दायस्थानत्वात् तदुत्तीर्णा च । अत एव केवला स्वव्यति-
रिक्तस्य अभावात् एकाकिनी । एवंभूता विद्या श्रीपञ्चद-
शाक्षरीत्यर्थः । अयमत्र विद्यायामवयवविभागप्रकारः - इह
पुण्यानन्दाः हादिविद्यायाम् अत्यन्ताभिमानिनोऽस्या एव
विद्याया अवयवभावसमुदायम् आश्रित्य तत्त्वात्मकत्वं तदुत्ती-
र्णत्वं चाचक्षते । तत्र च वाग्भवाख्ये प्रथमखण्डे पञ्च स्वराः
सप्त व्यञ्जनानि संहत्य द्वादश वर्णाः । कामराजाख्ये द्विती-
यखण्डे पद् स्वराः अष्ट व्यञ्जनानि संभूय चतुर्दश वर्णाः ।

शत्त्याख्ये तृतीयखण्डे च चत्वारः स्वराः पद् व्यञ्जनानि
 संहत्य दश वर्णाः । सर्वेऽपि संभूय पद्मिंशदक्षराणि अवयव-
 रूपाणि समुदायरूपाणि । विद्या सर्वतत्त्वातिक्रान्ता सर्वत्र
 प्रसिद्धा श्रूयते, कादेरपि विद्याया उभयात्मकत्वम् अस्त्येव,
 यया नैव अनयोर्विद्ययोर्भेदः । हादौ प्रथमखण्डे पञ्च स्वराः
 सप्त व्यञ्जनानि संहत्य विद्याद्वयेऽपि प्रथमखण्डे द्वादशवर्णत्वं
 समानं, तस्मात् उभयात्मकत्वम् उभयोर्विद्ययोरस्त्येव । तदु-
 भयविद्योपासनप्रकारस्तु गुरुमुखादेव अवगन्तव्यः । देव-
 ताया अपि मत्रवत् उभयात्मकत्वम्, इति मत्रदेवतयोरैक्यम्
 आह – ‘विद्यापि ताहगात्मा’ इति – विद्या चिदानन्दस्वरू-
 पिणी ताहगात्मिका तदुच्चीर्णा च सूक्ष्मा परिच्छेत्तुम् अश-
 क्या, सा सर्ववेदान्तेषु प्रसिद्धा त्रिपुरसुन्दरी, त्रिपुरा च
 सुन्दरी त्रिधावस्थितसमस्तवस्तुपूरणात् सर्वयोगिभिरुपा-
 स्यत्वेन स्पृहणीयत्वाच्च, त्रिपुराशब्दनिर्वचनं च पूर्वमेव
 प्रपञ्चितम् । देवी स्वच्छप्रकाशरूपा विश्वस्य जननादि-
 क्रियारूपा परा वाक्, विद्यावेद्यात्मकयोरत्यन्ताभेदम् आम-
 नन्त्यार्थाः परमेश्वरप्रमुखाः सर्वयोगिन इत्यर्थः ॥ १९ ॥

एवं विद्यादेवतयोरभेदम् उक्त्वा, चक्रदेवतयोरैक्यं वक्तुं
 चक्रोत्पत्तिप्रकारम् आह

या सान्तरोहरूपा
 परा महेशी त्रिभाविता सैव ।
 स्पष्टा पश्यन्त्यादि-
 त्रिमातृकात्मा चक्रतां याता ॥ २० ॥

चक्रस्यापि महेश्या
 न भेदलेशोऽपि भाव्यते विबुधैः ।
 अनयोः सूक्ष्माकारा
 परैव स्थूलयोश्च न कापि भिदा ॥ २१ ॥

या सान्तरोहरूपा इति - अन्तरम् अन्तःकरणं तस्मिन्
 ऊहः वितर्कः इत्यमिति परिच्छेदरहितः तेन सहितं रूपं
 यस्याः सा । अयमर्थः - अवाङ्मनसगोचरत्वात् सर्ववेदान्तै-
 रपरिच्छेद्या सर्वकारणभूता शिवादि-धरण्यन्ततत्त्वसंघाता-
 विर्भावभूमिः महेश्वरी परा सर्वोक्तुष्टा इत्युच्यते । श्रुतिश्च

परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते
 स्वाभाविके ज्ञानबलं किया च ।

एवंभूतलक्षणा सैव - पराशक्तिरेव, त्रिभाविता त्रिपकारत्वेन

भाविता संज्ञायमाना, एतदेवाह – स्पष्टा पश्यन्त्यादित्रिमातृ-
कात्मा इति, स्पष्टा प्रथमोत्पन्नत्वेन विवक्षिता विषयिणी
पश्यन्तीति उच्यते आदिशब्देन मध्यमा वैखरी च, सैव
वैखरी नाम अभिलापरूपिणी पञ्चदशाक्षरराशिमयी सर्ववै-
दिकलौकिकशब्दनात्मिका शक्तिरित्युच्यते । तथा च सुभ-
गोदयवासनायाम्

✓ ‘परा भूर्जन्म पश्यन्ती वलीगुच्छसमुद्भवा ।
मध्यमा सौरभा वैखर्यक्षमाला जयत्यसौ ॥’

एवंरूपत्रिमातृकात्मिका सैव चक्रतां याता – त्रिखण्डात्मकच-
क्रैक्यमिवाप्ता इत्यर्थः । एतदेवाह – चक्रस्य इति, चक्रस्य
त्रैलोक्यमोहनादि-बैन्दवान्तनवावरणात्मकस्य सुन्दर्यधिष्ठा-
नभूतस्य, महेश्यास्तदधिष्ठात्र्याः सुन्दर्याश्च भेदलेशः ईषद्ग्रे-
दोऽपि बुधैर्महेश्वरैर्न भाव्यते न अनुभूयते, कुतः? – श्रीसु-
न्दरीरूपत्वात् श्रीचक्रस्य । पुनरपि अनयोस्ताद्गभेदम्
आचष्टे – अनयोः सूक्ष्माकारा इत्यादिना, अनयोः सूक्ष्म-
रूपयोश्चक्रदेवतयोः – सूक्ष्मरूपत्वं नाम अपरिच्छिन्नत्वमेव,
तत्र श्रीचक्रस्य सूक्ष्मरूपेण अवस्थानं विन्द्रात्मना, विन्दोश्च
अपरिच्छिन्नत्वं ‘बैन्दवे परमाकाशे’ इत्यादिना प्रपञ्चित-
मेव । देवताया अपि ‘विद्यापि तादगात्मा’ इत्यादिना
अभिहितमेव । तथा स्थूलयोश्चक्रदेवतयोश्च, अत्र स्थूलत्वं

नाम चक्रस्य त्रिकोणादिचतुरश्रप्यन्तं विजृम्भणम्, देव-
ताया अपि त्रिपुराम्बिकादि-त्रिपुराशक्त्यन्तरूपेण मननम्,
एवंविधयोश्चक्रदेवतयोः, भिदा - भेदः कारणादित्यर्थः । तत्र
हेतुमाह - परैव सूक्ष्माकारा इति, सा पूर्वोक्तलक्षणा परैव
आदिशक्तिरेव सूक्ष्माकारा सूक्ष्मभूत आकारः स्वरूपमनयो
रित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥

देवतारूपस्य चक्रस्य इतः परं परा-पश्यन्त्यादिशक्तिवि-
कासरूपं नवयोन्यात्मकं श्रीचक्रं वक्तुम् आदौ वैन्दवं सर्वान-
न्दमयारूपचक्रं पराशक्तिमयम्, इत्याह

मध्यं चक्रस्य स्यात्

परामयं विन्दुतत्त्वमेवेदम् ।

उच्छूनं तत्र यदा

त्रिकोणरूपेण परिणतं स्पष्टम् ॥ २२ ॥

एतत्पश्यन्त्यादि-

त्रितयनिदानं त्रिबीजरूपं च ।

चक्रस्य नवयोन्यात्मकस्य, मध्यं मध्येभवं, विन्दुतत्त्वं
 विन्दुस्वरूपं पूर्वमेव व्याख्यातम् । इदं स्वसाक्षात्कृतं पराम-
 यमेव पराशक्तिस्वरूपमेव इत्यर्थः । एतदेव विन्दुतत्त्वं यदा
 विकासभावम् एति तदा त्रिकोणचक्रम् उदेति इत्याह—उच्छूनं
 तच्च यदा इति, यदा यस्मिन् काले प्राणिनाम् अदृष्टवशात्
 उच्छूनं, तच्च—बैन्दवमपि उच्छूनं संजातविकासं भवति, तदा
 त्रिकोणरूपेण—अनुत्तरानन्देच्छासंघटरूपेण परिणतं, त्रिको-
 णाकारं भवति इत्यर्थः । एतत्—त्रिकोणचक्रं, पश्यन्त्यादि-
 त्रितयनिदानं—पश्यन्ती-मध्यमा-वैखरीप्रमुखशक्तित्रयोत्प-
 त्तिकारणमित्यर्थः । तथाह

‘इच्छाशक्तिस्तथा वामा पश्यन्तीवपुषा स्थिता ।
 ह्यानशक्तिस्तथा ज्येष्ठा मध्यमा वागुदीरिता ॥
 क्रज्जुरेखामर्थी विश्वस्थिता प्रथितविग्रहा ।
 तत्संसृतिदशायां तु बैन्दवं रूपमास्थिता ॥
 प्रलावृत्तिक्रमणैव शृङ्गाटवपुरुज्जवला ।
 क्रियाशक्तिस्तु रौद्रीयं वैखरी विश्वविग्रहा ॥’

इति । त्रिवीजरूपं च इति,—त्रिवीजानि त्रिखण्डात्मकानि
 वाग्भव-कामराज-शक्तिवीजानां रूपं यस्य तत् ॥ २२ ॥

ततः श्रीभद्रारिकायामेव विन्दुतत्त्वम् ऊर्ध्वाधोमुखनव-
 योन्यात्मकश्रीचक्रमभवत्, इत्याह

वामा ज्येष्ठा रौद्री
चाम्बिका चानुचरांशभूताः स्युः॥२३॥

इच्छा-ज्ञान-क्रिया-
शान्ताश्रैतास्तथोत्तरावयवाः ।
व्यस्ताव्यस्तं तदर्ण-
द्वयमिदमेकादशात्म पश्यन्ती ॥२४॥

वामा ज्येष्ठा रौद्री अम्बिका चकारात् पराशक्तिश्च इमाः
पञ्चशक्तयः, अनुचरांशभूताः – अनुचरांशत्वेन श्रीचक्रान्त-
र्गताधोमुखपञ्च-त्रिकोणाकृतित्वेन भूता जाता इत्यर्थः । इच्छा-
ज्ञान-क्रिया-शान्ताः एताश्रैतासः शक्तयः उत्तरावयवाः ऊर्ध्व-
मुखत्रिकोणचतुष्टयरूपाः । अयं भावः—पराविलसनरूपा एताः
रौद्री-वामा-ज्येष्ठा-अम्बिकाः, इच्छा-ज्ञान-क्रिया-शान्ताश्रैता-
स्तथोत्तरावयवाश्च इति, एतच्छक्तिनवकमयं नवत्रिकोणं चक्र-
मिति । व्यस्ताव्यस्तं तदर्णद्वयं – व्यस्तं व्यष्टिरूपम् अव्यस्तं
समष्टिरूपं सर्वोपनिषत्प्रसिद्धमण्ड्यं संदेशन्यायेन अखिं-
लाक्षरात्मकमत्रमयपकाशविमर्शरूपपूर्णाहन्ताभावगर्भकाम-
कलाक्षरात्मविन्दुतत्त्वमित्यर्थः । एवंभूतं तदर्णद्वयम् एका-

दशात्म, मत्या विचार्यमाणमेकादशविधं भवति इत्यर्थः ।
परादि-शान्तान्तं शक्तिदशकं व्यष्टिरूपं सर्वसमष्टिरूपत्वेन
चैकं, तेन एकादशात्मकम् इदं विन्दुतत्त्वमेव पश्यन्तीकारणम्
॥ २३ ॥ २४ ॥

इतः परं वसुकोण-दशारादिसृष्टिचक्रप्रकारम् अभिधातुं
परमप्रकृतत्रिकोणचक्रक्रमं निगमयति

एवं कामकलात्मा
त्रिविन्दुतत्त्वस्वरूपवर्णमयी ।
सेयं त्रिकोणरूपं
याता त्रिगुणस्वरूपिणी माता ॥२५॥

एका परा.....

एवं – पूर्वोक्तप्रकारेण, कामकलात्मा – कामः प्रकाशैक-
स्वभावोऽतुच्चराक्षरात्मा परमशिवः कला तु अखिलवाणी-
रूपपरमाहम्-अक्षरमयी विमर्शविग्रहा, एवं तदुभयात्मकत्वं
नाम स्वाभाविकपरिपूर्णाहंभावशालित्वम् । एतच्च ‘विन्दुरहं-
कारात्मा’ इत्यत्र स्पष्टम् अभिहितम्, एवंरूपा कामकलात्मा
त्रिविन्दुतत्त्वस्वरूपवर्णमयी – विन्दवः पूर्वोक्तरक्त-शुक्र-मिश्रा-

त्मानः तेषां भावः तत्त्वं तत्स्वरूपा ये वर्णा वाग्भवादय-
स्तदात्मिका । तथा रहस्याम्नाये

‘विन्दुत्रयात्मकं स्वात्मशृङ्खाटं विद्धि सुन्दरम् ।

मिश्रं शुकुं च रक्तं च पुराणं प्रणवात्मकम् ॥

रेखात्रयावगन्तव्यं संविन्मात्रं शिवात्मकम् ।’

सेयं त्रिकोणरूपम् आपन्ना चिदानन्दघनरसपरमार्था सक-
लाम्नायसारभूता, विश्वाहंभावभावनाशालिभिर्महायोगिवरै-
रात्मसाक्षात्त्वेन अनुभूयमाना, त्रिगुणा इच्छा-ज्ञान-क्रिया-
शक्तिपर्यी, एवं तथा, अत एव सर्वजगन्निर्मात्री एका । तथा
च वचनम्

‘अनुत्तरानन्दचिती इच्छाशक्तौ नियोजिते ।

त्रिकोणमिति तत्प्राहुर्विसर्गामोदसुन्दरम् ॥’

इति ॥ २९ ॥

इतः परं विलसनरूपायाः पश्यन्त्या अपि नवयोनिच-
क्रात्मना नवात्मकत्वमाह

.....तदन्या

वामादिव्यष्टिमात्रसृष्ट्यात्मा ।

तेन नवात्मा जाता
माता ॥

तदन्या पराविकासभूता पश्यन्ती, वामादिव्यष्टिमात्रसु-
ष्ट्यात्मा – वामादि-शान्तादिशक्तिनवकमयी, यतः तेन कार-
णेन सा, माता – पश्यन्ती नाम जननी, नवात्मा – वामादि-
शान्तान्तशक्तिकदम्बकाविर्भावकारणनवयोनिचक्रात्मिका,
जाता प्रादुर्भूता इत्यर्थः । अत्र वामादिशक्तीनां प्रसङ्गात्
किंचित् उच्यते, – तत्र वामा नाम गृह्णातान्तःस्थितप्रपञ्चवम-
नात् विश्वजनयित्रीत्यभिधीयते, ज्येष्ठा सर्वमङ्गलकारिणी,
रौद्री सर्वरोगविद्राविणी, समस्तेष्टप्रदा शक्तिरम्बिका च

‘सा स्फुरत्ता महासत्ता’

इति प्रत्यभिज्ञास्थित्या सर्वातिशायिनी परावाक् परिपूर्णस्व-
रूपस्वात्मस्फुरणावलोकनचतुरा, इच्छा-ज्ञान-क्रियाशक्तयस्तु
पश्यन्ती-मध्यमा-वैखरीरूपाः, आह चतुर्थी शान्ता, चतुःशत्यां,

‘शान्ता च निष्कलं शान्तम्’

इत्यादिश्रुत्या ॥ २६ ॥

अनन्तरं मध्यमाया अपि प्रकारान्तरेण नवात्मकत्वं ब्रूते

सा मध्यमाभिधानाभ्याम् ॥२६॥

द्विविधा मध्यमा सा

(१) सूक्ष्म-स्थूलाकृतिः स्थिता सूक्ष्मा ।
(२) नवनादयमी स्थूला

(३) नववर्णात्मा च भूतलिप्याख्या ॥२७॥

आद्या कारणमन्या

कार्यं त्वनयोर्यतस्ततो हेतोः ।
सैवेयं नहि भेद-

स्तादात्म्यं हेतुहेतुमदभीष्टम् ॥ २८ ॥

मध्यमा परापश्यन्त्योः समरसावस्थे, अभिधानाभ्यां नामधेयाभ्यां सा, अतः सुखं परमयोगिभिर्दृश्या मध्यमा नामशक्तिः द्विविधा द्विप्रकारा - स्थूल-सूक्ष्मभावात्, तत्र सूक्ष्मा समाधिवलेन अनुभूयमाना, स्थूलाकृतिः पण्डितपामराच्यभिलपनयोग्या वर्णावल्यास्थिता सर्वदा वर्तमाना । एतदेव व्याचष्टे 'सूक्ष्मा नवनादमयी स्थूला नववर्णात्मा' इति ।

अयमर्थः – मित्रावरुणसदनात् वायुनिरोधनेन स्वाधिष्ठाना-
 दिक्पलभेदपुरःसरं द्वादशान्तारविन्दासनस्थपरमशिवाङ्गम्
 उपसर्पन्ती महामातृका कुण्डलिनी बहुविधनादात्मिका या
 अनुभूयते, सा समाधिसमधिगतसर्वार्थं महामाहेश्वरैः स्वात्म-
 त्वेन मन्यते । नवनादमयी इति, – चिणीति प्रथमः, चिणि-
 चिणीति द्वितीयः, घण्टानादस्तृतीयः, शङ्खनादश्चतुर्थः,
 पञ्चमस्त्रीनादः, षष्ठस्तालनादः, सप्तमो वेणुनादः, अष्टमो
 भेरीनादः, नवमो मृदङ्गनादः । भूतलिप्याख्या – भूताश्च ते
 लिपयश्च भूतलिपयः, अत्र लिपीनां भूतत्वम् चेष्टाविशेषाक्ष-
 रन्यासाभिव्यङ्ग्यत्वम्, तच्च कल्पनामात्रमेव – अक्षराणां
 तेजोरूपशक्तयात्मकत्वात् तेषामाख्या अभिधा यस्याः, सूक्ष्म-
 रूपा हि मध्यमा स्थूलरूपायाः कारणभावम् आपन्ना एका
 एव, इत्यत आह – आद्या कारणमित्यादि, आद्या पूर्वोक्ता
 सूक्ष्मा कारणं – प्रथमोऽवात्, अन्या स्थूला कार्यं – तज्जन्य-
 त्वात्, यतः तस्मात् कारणात् अनयोः सूक्ष्म-स्थूलयोः
 कार्यकारणभावः, ततो हेतोः – तेन कारणेन, इयं स्थूला सैव
 सूक्ष्मा शक्तिरेव, नहि भेदः – भेदो नास्त्येव । ननु कथम्
 अभेदे कार्यकारणभावः ? इत्यत्राह – तादात्म्यमिति, तादा-
 त्म्यं – भेदाभेदरूपं, हेतुहेतुमत् – जन्यजनकरूपम्, अभी-

ष्टम् - मृद्धटवत् वाचारम्भणमात्रत्वात् एकमेव वस्तु उभय-
विधं भवति सर्ववेदान्तसंमतित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥

अनन्तरं मध्यशृङ्गाटतेजःप्रसरणात्मकवसुकोणादिचक्रनि-
रूपणद्वारा वैखरीशत्त्याविर्भावम् आह

श-ष-स-पर्वगमयं

तद्वसुकोणं मध्यकोणविस्तारः ।

नवकोणं मध्यं चे-

त्यस्मिंश्चिद्विपदीपिके दशके ॥२९॥

श-ष-स-पर्वगमयं, - श-ष-स-पर्वगात्मकाष्टकोणस्य विस्तारो
विकासभूतः, तत्तादशमध्यत्रिकोणसहितं नवकोणं मध्यं च
वैन्दवाख्यं संहत्य दशके अस्मिन्निकोण-वसुकोणचिद्विपदीपिके
'वैन्दवासनसंरूढसंवर्तानलचिद्धनम् ।'

इत्युक्तरीत्या विन्दुचक्राधिरूढायास्तेजोभूते-त्रिपुरायाः प्रभा-
पटलप्रकाशिते इत्यर्थः ॥ २९ ॥

तच्छायाद्वितयमिदं

दशारचक्रद्रयात्मना विततम् ।

तस्य पूर्वोक्तस्य तेजोराशिमयस्य चक्रत्रितयस्य, च्छाया-
द्वितयं कान्तिद्वितयं – सर्वरक्षाकर-सर्वार्थसाधकाभिधचक्रद्वया-
त्मना परिणतम् इत्यर्थः । तथा च उक्तम्

‘ नवत्रिकोणस्फुरितप्रभारूपदशारकम् । ’

इति ॥

तच्चक्रद्वयस्वरूपं व्याचष्टे

त-ट-च-कवर्गचतुष्टय-
विलसनविस्पष्टकोणविस्तारम् ॥३०॥

तवर्ग-टवर्गात्माक्षरदशकरूपम् अन्तर्दशारम्, चवर्ग-कव-
र्गात्मकाक्षरदशाररूपम् बहिर्दशारमित्यर्थः ॥ ३० ॥

एतच्चतुष्कप्रभया
समुपेतं दशारपरिणामः ।

एतच्चक्रचतुष्कस्य – विन्दु-त्रिकोण-वसुकोणान्तर्दशारात्म-
कचक्रचतुष्कस्य प्रभा कान्तिस्तया, समुपेतं संयुक्तं, दशारप-
रिणामः – बहिर्दशारचक्रमिति यावत्, बहिर्दशारचक्रस्य वै-

नद्वादिचक्रचतुष्टयसंनिधानादेव तात्पर्यं, तत्त्वभा व्याप्तोति
इत्यर्थः । तथा च उक्तम्

‘ चतुश्चक्रप्रभारूपसंयुक्तपरिणामतः । ’

इति ॥

अथ एतचक्रचतुष्टकस्य त्रिकोण-वसुकोण-दशारद्वयरूपस्य
स्वरूपमाह

आदिस्वरचतुर्दश-
वर्णमयाश्रं चतुर्दशारमभूत् ॥ ३१ ॥

अकारादिचतुर्दशवर्णात्मचतुर्दशकोणसहितं सर्वसौभाग्य-
दायकाभिधं चक्रमित्यर्थः ॥ ३१ ॥

एवं वैन्दवादिमनुकोणान्तपर्यन्तचक्रवर्णनद्वारा वैखरीश-
क्तिराविर्भूता इत्याह

परया पश्यन्त्यापि च
मध्यमया स्थूलवर्णरूपिण्या ।
आभिरेकोनपञ्चा-
शदक्षरात्मा वैखरी जाता ॥ ३२ ॥

अयमर्थः— आदि-क्षान्ताक्षरराशिमयाखिलप्रपञ्चनिर्मात्री
सर्वशब्दात्मिका वैखरी इति ॥ ३२ ॥

इतः परं सर्वसंक्षोभण-सर्वाशापरिपूरकाभिधचक्रद्वयं वैख-
रीवर्णात्मकमेव, — इत्याह

कादिभिरष्टभिरुपचित्-
मष्टदलाब्जं च वैखरीवर्णः ॥
स्वरगणसमुदितमेतद्
ब्रष्टदलाम्भोरुहं च संचिन्त्यम् ॥ ३३ ॥

वैखरीवर्णः— वैखरीशक्तिस्वरूपैः, अष्टभिः कादिभिः,
उपचितं— सम्यक् प्रोतम्, अष्टदलाब्जं च— सर्वसंक्षोभणच-
क्रम् । तथा स्वरगणसमुदितम्— स्वरगणैः अकारादिषोडश-
वर्णैः, समुदितं सम्यक् भावितम्, एतत्— परिदृश्यमानं,
ब्रष्टदलाम्भोरुहं— सर्वाशापरिपूरकचक्रम्, संचिन्त्यम्— सदा
भावनीयम् इत्यर्थः ॥ ३३ ॥

बिन्दुत्रयमयतेज-
स्त्रितयविकारं च तानि वृत्तानि ।

भूविम्बत्रयमेतत् पश्यन्त्यादित्रिमातृविश्रान्ति ॥ ३४ ॥

तानि वृत्तानि – मन्वश्रोपरि अष्टदलपद्मोपरि षोडशदल-
पद्मोपरि च स्थितानि, विन्दुत्रयं – पूर्वोक्तरक्तशुक्लमिश्रात्मकं,
तन्मयं यत् तेजस्त्रितयं – सोम-सूर्यामिश्रूपं, तद्विकारस्तन्मयानि
इत्यर्थः । तत्र वृत्तस्थतेजस्त्रियात्मकत्वकथनेन सोमसूर्यानलत्रि-
खण्डमयत्वं चक्रस्योक्तं, तद्विकारश्चेति तानि वृत्तानि, ‘वेदाः
प्रमाणम्’ इति-वत् द्रष्टव्यम् । भूविम्बत्रयम् – अणिमादि-
ब्राह्म्यादि-सर्वसंक्षेपिणीमुद्रादिशक्तिकदम्बकवासनाभूतं,
पश्यन्त्यादित्रिमातृविश्रान्ति – पश्यन्ती-मध्यमा-वैखरीशक्तय
एतावत्पर्यन्तं विजृम्भमाणाः त्रिकोणादि-भूपुरपर्यन्तश्री-
चक्रात्मना चकासत इत्यर्थः । एतच्च ‘आत्मनः स्फुरणम्’
इत्यारभ्य ‘वैखरी विश्वविग्रहा’ इत्यन्तेन ग्रन्थजालेन
सम्यक् ईरितम् ॥ ३४ ॥

एवं ‘मध्यं चक्रस्य स्यात्’ इत्यादि उपक्रम्य ‘पश्यन्त्या-
दित्रिमातृविश्रान्ति’ इत्यन्तं श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्याः श्रीचक्रं
सम्यक् निरूप्य, अनन्तरं ‘अणिमादिभूतयोऽस्याः’ इत्यन्तं
तस्या आवरणचक्रान्तर्गतशक्तिनिकुरम्ब-तच्चिकटस्थितश्रीगु-
रुमण्डलमपि श्रीदेव्यवयवपरिणतिरूपमेव, इत्याह

*Relates to
Traditional
history ✓*

क्रमणं पदविक्षेपः

क्रमोदयस्तेन कथ्यते द्रेधा ।

आवरणं गुरुपङ्क्षः-

द्रयमिदमम्बापदाम्बुजप्रसरम् ॥ ३५ ॥

क्रमणं पदक्रमः, स च द्रिविधः – पदविक्षेपस्तुः क्रमोदय-
स्तुश्च, तत्र पदविक्षेपो नाम सुन्दर्यश्रानन्तकोटिकिरणात्मका-
नन्तशक्तिजननसामर्थ्यं, क्रमोदयो नाम दिव्य-सिद्ध-मानवौ-
घरुपानन्तप्रकाशात्मकश्रीगुरुमण्डलात्मकतया प्रसरणम् ।
एतदृन्दचक्रद्रयं विवृणोति – आवरणमिति, आवरणचक्रस्थित-
शक्तिनिकुरम्बं ‘मञ्चाः क्रोशन्ति’ इतिवत् । गुरुपङ्क्षः –
गुरुमण्डलम्, इदं द्रयम्, अम्बापादाम्बुजप्रसरम् – अम्बाया-
स्त्रिपुरायाः पादाम्बुजस्य श्रीपादयुगस्य प्रसरः प्रसरणं विजृ-
म्भणम् इति यावत् ॥ ३५ ॥

तत्प्रसारप्रसरणीं क्रमशो विवृणोति

सेयं परा महेशी

चक्राकारेण परिणमेत यदा ।

तद्वेहावयवानां

परिणतिरावरणदेवताः सर्वाः ॥ ३६ ॥

आसीना बिन्दुमये

चक्रे सा त्रिपुरसुन्दरी देवी ।

कामेश्वराङ्गनिलया

कलया चन्द्रस्य कल्पितोत्तंसा ॥ ३७ ॥

पाशाङ्कुशेष्ठुचाप-

प्रसूनशरपञ्चकाञ्चितस्वकरा ।

बालारुणारुणाङ्गी

शशिभानुकृशानुलोचनत्रितया ॥ ३८ ॥

सेयम् अपरिच्छिन्नानन्ततेजोराशिमयी परा सर्वोत्कृष्टा
अनन्तकोटियोगिनीवृन्दसमाराधितनित्यनिरवधिकातिशया-
नन्दमयात्मसाम्राज्यसंपदभिमानशालिनी चक्राकारेण

‘चक्रं नवात्मकमिदं नवधा भिन्नमन्नकम् ।’

इति वैन्दवादित्रैलोक्यमोहनान्तचक्रनवकात्मना,

‘स्फुरत्तामात्मनः पश्येत्...’

इति पूर्णानन्दमयात्मावलोकनसमये परिणमेत आकारान्तरेण, तदेहावयवानां – तस्यात्मिपुरायाः देहः तेजःपुञ्जात्मकः, तथा अवयवाः किरणाः, तेषां परिणतिः अवस्थान्तरापत्तिः । इह आवरणदेवताः – वशिन्याद्यणिमाद्यनन्तशक्तिनिकुरम्बं चिदानन्दसमुद्रात्मकमेव सकाशत्वे फेन-बुद्धुद-तरङ्गादिवत् अनन्तकोटिशक्तयः प्रादुर्भावितरोभावौ भजन्ति, इत्यर्थः ।

आसीनेत्यादि, विन्दुमये सर्वानन्दाख्यपरमाकाशे –

‘बैन्दवे परमाकाशे’

इत्युक्तत्वात् इत्यर्थः । चक्रे – आत्मसंक्रमविहारपीठे, आसीना उपरि प्रदेशे विराजमाना, सा देशकालाकारानवच्छिन्ना तत्स्वरूपिणी, त्रिपुरसुन्दरी सर्वकारणत्वेन स्पृहणीया स्वच्छावा, कामेश्वराङ्गनिलया – कामेश्वरस्य श्रीनाथस्य, अङ्गवामोरुभागः, निलयः आवासस्थानं यस्याः सा । तथोक्तं परमशिवेन

‘कला विद्या पराशक्तिः श्रीचक्राकाररूपिणी ।

तन्मध्ये बैन्दवं स्थानं तत्रास्ते परमेश्वरी ॥

सदाशिवेन संपृक्ता सर्वतत्त्वार्थगर्भिणी ।’

इत्यादि । देवी विश्वसृजनादिव्यापारविनोदिनी, पाशः

स्वात्मभेदबन्धन इच्छाशक्तिस्वरूपः, अङ्गशः स्वरूपभेददल-
नोपायात्मकः ज्ञानशक्तिमयः, इक्षुचाप-पुष्पेषुपञ्चके स्वाभि-
न्नाकारावर्जिसाधनभूतक्रियाशक्तिस्वरूपे । अयमर्थः इच्छा-
ज्ञान-क्रियाशक्तय एव तदाज्ञया पाशादिस्वरूपम् आपन्नाः
तदुपासनम् आचरन्ति इत्यर्थः । तथा च

‘ इच्छाशक्तिमयं पाशं ज्ञानमङ्गशरूपिणम् ।
क्रियाशक्तिमये बाणधनुषी दधदुज्ज्वलम् ॥ ’

इति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

एतदेव दिव्यमिथुनं, दिव्यसिद्धाः – अविशेषभेदभिन्नगुरु-
मण्डलस्वरूपम् उपासत इत्याह

तन्मिथुनं गुणभेदाद्-
आस्ते विन्दुत्रयात्मके ऋशे ।
कामेश्वरिमित्रेश्वरि-
प्रसुखद्वन्द्वत्रयात्मना विततम् ॥ ३९ ॥

तन्मिथुनं, तत्-सर्वातीतत्वेन सर्वोपनिषत्प्रसिद्धं कामका-
मेश्वरीरूपम् । अयमर्थः – परमात्मा हि स्वात्मानमेव स्त्रीपुंस-
मयं कृत्वा मिथुनरूपेण विहरते । प्रकाशविमर्शात्मना मिथुनी-

भूतः परमशिव एव सकलतत्रं समवतारयत्, इति । एवं च
तत् मिथुनं कामकामेश्वरीरूपं – मित्रेश्वरी श्रीमदूर्ध्वदीपनाथः,
बज्रेश्वरी ज्येष्ठानाथः, भगमालिनी मित्रदेवनाथः, एवमादि-
मिथुनत्रयात्मना दिव्य-सिद्ध-मानवौघादिक्रमरूपेण विततं
मिथुनत्रयं विस्त्रितमित्यर्थः ॥ ३९ ॥

इतः परम् आवरणदेवतास्वरूपभावौ वर्णयति ।

वसुकोणनिवासिन्यो

यास्ताः संध्यारुणा वशिन्याद्याः ।

पुर्यष्टकमेवेदं

चक्रतनोः संविदात्मनो देव्याः ॥४०॥

वसुकोणनिवासिन्यः – सर्वरोगहराख्यचक्रनिवासशीला:
या वशिन्याद्या अष्ट शक्तयः पूर्णाहंभावानन्दानसमर्थाः,
कथमत्र रोगहरत्वं नाम पूर्णाहंभावप्रदत्त्वमेव

‘अपूर्णमन्यता व्याधिः कार्पण्यैकनिधानभूः ।’

इत्युक्तेः । एवं-भूताः ताः संध्यारुणाः अरुणाकारा भासन्ते
इत्यर्थः । अत एव इदमष्टकोणचक्रं, संविदात्मनः – संवित्
ज्ञानमेव आत्मा स्वरूपं यस्याः सा

‘सत्यं ज्ञानमनन्तम्’

इति श्रुतेः

‘स्वसंवित्रिपुरा देवी……………।’

इत्यागमाच्च, देव्याः

‘बहु स्यां प्रजायेय’

इति विहरणस्वभावायाः, श्रीचक्रतनोः—चक्रात्मिकायाः
सूक्ष्मपुर्यष्टकशरीरम् इत्यर्थः ॥ ४० ॥

तद्विषयवृत्तयस्ताः

सर्वज्ञादिस्वरूपमापन्नाः ।

अन्तर्दशारनिलया

लसन्ति शरदिन्दुसुन्दराकाराः ॥ ४१ ॥

तद्विषयवृत्तयः—वसुकोणनिकटवासिन्यः, ताः—वस्वा-
द्यात्मरूपरक्षणधारित्वेन प्रसिद्धाः, सर्वज्ञादिशक्तिदशकरूपं
प्राप्ताः, अन्तर्दशारनिलयाः—सर्वरक्षाकराभिधेयचक्रसमारूढाः
निगर्भयोगिन्यः, शरदिन्दुसुन्दराकाराः—स्वप्रकाशधवलाकृ-
तयो लसन्ति—प्रकाशन्ते ॥ ४१ ॥

तद्वाह्यपञ्जिकोणेषु
 योगिन्यः सर्वसिद्धिदाः पूर्वाः ।
 देवीधीकर्मेन्द्रिय-
 विषयमय्यो विशदवेशभूषाढ्याः ॥४२॥

तद्वाह्यपञ्जिकोणेषु तस्य सर्वरक्षाकरचक्रस्य वायभूतेषु
 उपरिस्थितेषु पञ्जिकोणेषु सर्वार्थसाधके चक्रे तस्य कोणात्मक-
 त्वात् स्थिताः, योगिन्यः कुलकौलनामधेयाः, सर्वसिद्धिदाः,
 पूर्वाः - सर्वसिद्धिप्रसुखा दश शक्तयः, देवीधीकर्मेन्द्रियविषय-
 मय्यः - देव्याख्यिपुरायाः धीकर्मेन्द्रियाणि तेषां विषयास्तन्म-
 यस्तत्स्वरूपाः, विशदवेशभूषाढ्याः - विशदाः शुभ्राकारा
 वेशाश्च भूषाश्च तैराढ्याः । अयमर्थः - मत्रदेवतात्माभेदरूप-
 सिद्धिदायिन्यः स्वच्छाकृतयः शुभ्राभरणा भासन्ते इत्यर्थः
 ॥ ४२ ॥

भुवनारचक्रभवना
 देवीमनुकरणविवरणस्फुरणाः ।
 संध्यासर्वर्णवसनाः
 संचिन्त्याः संप्रदाययोगिन्यः ॥ ४३ ॥

भुवनारचक्रं सर्वसौभाग्यदायकं चक्रं भवनम् आवास-
स्थानं यासां ताः, देवीमनुकरणानि – चतुर्दशकरणानि, ज्ञाने-
न्द्रियाणि पञ्च, कर्मेन्द्रियाणि पञ्च, मनोबुद्धयहंकारचित्ता-
ख्यानि चत्वारि तेषां विवरणं व्याख्यानभूतं स्फुरणं चतुर्द-
शारस्त्रपं यासां ताः, देवी तु स्वयमेव चतुर्दशकरणात्मकचतुर्द-
शारचक्रदेवतात्मना स्थिता इत्यर्थः । संध्यायाः सर्वर्णं सदृशं
वसनं वस्त्रं यासां ताः, संप्रदाययोगिन्यः आदिशक्तिमयत्वेन
सत्संप्रदायवेद्याः सर्वसंक्षेपभिणीप्रभृतयः, संचिन्त्याः सम्यक्
भावनीयाः ॥ ४३ ॥

अव्यक्तमहदहंकृति-
तन्मात्राभीष्ठविकृताङ्गनाकाराः ।
द्विरदच्छदनसरोजे
जयन्ति गुप्ततरयोगिनीसंज्ञाः ॥ ४४ ॥

अव्यक्तम् अव्यक्ताख्यं तत्त्वं, महत्तत्वम्, अहंकृतिः अहं-
कारतत्त्वं, तन्मात्राः पृथिव्यादिभूततन्मात्राः पञ्च, संहत्य
तु अष्ट, एतैरभीष्टं स्वीकृतमाकारं स्वस्त्रपं यासां ताः – देव्या-
त्मिका इत्यर्थः, । गुप्ततरयोगिनीसंज्ञाः भूतदेव्या अत्यन्तान्त-

रङ्गभूतत्वात् एतासामनङ्गकुसुमादीनां गुप्तरेति संज्ञा ।
द्विरदच्छदनसरोजे सर्वसंक्षेभणाख्याष्टदलपद्मे, जयन्ति सर्वो-
त्कर्षेण वर्तन्ते ॥ ४४ ॥

भूतानीन्द्रियदशकं
मनश्च देव्या विकारषोडशकम् ।
कामाकर्षिण्यादि-
स्वरूपतः षोडशारमध्यास्ते ॥ ४५ ॥

भूतानि पृथिव्यादीनि, इन्द्रियदशकं, मनश्च, षोडशारं –
सर्वाशापरिपूरकनामधेयं चक्रं, कामाकर्षिण्यादिस्वरूपतः –
कामाकर्षिण्यादिषोडशशक्त्याकारेण, अध्यास्ते अधितिष्ठति ।
सर्वाशापरिपूरके चक्रे एताः कामाकर्षिण्यादिगुप्तयोगिन्यः
सर्वात्मिका निवसन्ति इत्यर्थः ॥ ४६ ॥

मुद्राख्विखण्डया सह
संविन्मय्यः समुच्छ्रूताः सर्वाः ।
आदिमहीगृहवासा
भासा बालार्ककान्तिभिः सद्वशाः ॥ ४६ ॥

आधारनवकस्था

नवचक्रत्वेन परिणतिं याताः ।
नवनाथशक्तयोऽपि च
मुद्राकारेण ताश्चक्रे ॥ ४७ ॥

त्रिखण्डया सह त्रिखण्डाख्यमुद्रया साकं, समुच्छूताः
सम्यक् उच्छूताः – सर्वोत्कर्षेण वर्तमानाः, आदिमहीगृह-
वासाः – आदिमचतुरश्रनिलयाः, भासा कान्त्या, वालार्क-
कान्तिभिः तस्मारुणस्त्रिभिः, सदशाः तुल्याः, संविनमय्यः
चिद्धननिष्ठा इत्यर्थः । एतास्तु मुद्राः चतुरश्रादिबैन्दवान्त-
नवचक्राधिष्ठाननायिका इति परमशिवेन प्रपञ्चिताः । एतदेव
विवृणोति आधारेत्यादि, आधारनवकं – मूलाधार-स्वाधि-
ष्टान-मणिपूरकानाहत-भूमध्य-विशुद्धि-लम्बिकाज्ञा-बिन्दुरूपं
यस्या उपासकस्त्रिष्याः संबन्धि, येन हेतुना नवचक्रत्वेन
बैन्दवात्मना परिणतेन आकारेण, नवनाथशक्तयः नवमुद्रा-
कारेण, परिणता जाता इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

*मोचयन्ति ग्रहादिभ्यः पाशौदान्द्रावयन्ति च ।

मोचनं द्रावणं यस्मान्मुद्रास्ताः परिकीर्तिताः ॥

अस्यास्त्वगादिसप्तक-
 माकारश्चैवमष्टकं स्पष्टम् ।
 ब्राह्यादिमातृरूपं
 मध्यमभूविम्बमेतदध्यास्ते ॥ ४८ ॥

अस्या देव्याः, त्वगादिसप्तकं – त्वगादिसप्तथातवः, आकारः
 स्वरूपं च, एवं-रूपमष्टकं – ब्राह्यादिमातृरूपं – ब्राह्याद्यष्टश-
 क्तिस्वरूपं दधत्, मध्यमचतुरश्चे निवसति इत्यर्थः ॥ ४८ ॥

अणिमादिभूतयोऽस्याः
 स्वीकृतकमनीयकामिनीरूपाः ।
 विद्यान्तरगुणभावेन
 फलभूता भूनिकेतनगाः ॥ ४९ ॥

अस्याः परमेश्वर्याः, अणिमाद्यष्टशक्तयः, विद्यान्तराणां
 हठयोगादीनां स्वीकृतानि कमनीयानि मनोहराणि कामिनी-
 रूपाणि याभिस्ताः एवं-भूताः । गुणभावेन उपसर्जनीभावेन,
 भूनिकेतनगाः – सर्वान्तचतुरश्चे तिष्ठन्ति इत्यर्थः ॥ ४९ ॥

इत उत्तरं गुरुकमो गदितः इत्यन्तेन क्षोकचतुष्केण परम-
शिवान्तगुरुमत्रं शिष्यानुजिघृक्षया प्रतिपादयितुम् उपक्रमते

परमानन्दानुभवः

परमगुरुनिर्विशेषविन्द्रात्मा ।

स पुनः क्रमेणाभिन्नः

कामेशत्वं यथौ चिद्रिमर्शरूपम् ॥५०॥

परमः सर्वोत्कृष्टः, आनन्दः परिपूर्णाहंभावरूपोऽनुभवः
ज्ञानं यस्य, परमगुरुरित्यादि – परमगुरुरादिनाथः परमशिवः,
तस्मात् आदिनाथात् निर्विशेषः अभिन्नो, बिन्दुः पूर्वोक्तका-
मकलारूपः स आत्मा स्वरूपं यस्य,

आसीनः श्रीपीठे

कृतयुगकाले गुरुः शिवो विद्याम् ।

तस्यै ददौ स्वशत्तयै

कामेश्वर्यै विमर्शरूपिण्यै ॥ ५१ ॥

सापीशा मित्रेश-
 मुख्यान्स्वांशाञ्जेष्टमध्यमालाख्यान् ।
 चित्प्राणविषयरूपां-
 स्वेतादियुगादिकारणत्रिगुरुन् ॥ ५२ ॥

बीजत्रितयाधिपतीन्
 परीक्ष्य विद्यां प्रकाशयामास ।
 एतैरोघत्रितयम्
 अनुग्रहीतुं गुरुक्रमो गदितः ॥ ५३ ॥

उदितः पुण्यानन्दा-
 दिति कामकलाङ्गनाविलासोऽयम् ।
 परमशिवभुजङ्गपाशा-
 कर्षितचित्ताय कल्पते नित्यम् ॥ ५४ ॥

चित्तान्तरङ्गचपल-
 त्रष्णासलिलप्रपञ्चवाराशेः ।

यदनुग्रहेण तीर्ण-
स्तस्मै श्रीनाथनाविकाय नमः ॥ ५५ ॥

.....

.....

.....

इति श्रीपुष्यानन्दघतिविरचितः कामकलाविलासः समाप्तः ॥

सद्विद्यानां संश्रये ग्रन्थविद्वद्
व्यूहे इसं कालवृत्त्योपयाते ।
तत्त्वसद्भौमोद्दिधीर्षेकतान-
सत्प्रेक्षौजःशालिना कर्मवृत्त्यै ॥ १ ॥

श्रीमत्कदमीराधिराजेन मुख्यै-
र्थमोद्युक्तैर्मन्त्रिभिः स्वैर्विवेच्य ।
प्रत्यष्टापि इनविज्ञानगर्भ-
ग्रन्थोद्भूत्यै मुख्यकार्यालयो यः ॥ २ ॥

तत्राजीवं निर्विशद्भिर्मुकुन्द-
रामायक्षत्वाश्रितैः सद्भिरेषः ।
पूर्त्या थुद्या व्याख्यया संस्कृतः स्तात्-
पूर्णो ग्रन्थः श्रेयसे सज्जनानाम् ॥ ३ ॥

॥ तिलकम् ॥

श्रीशिवार्पणमस्तु ॥

शुभमस्तु साधकपाठकश्रोतृणाम् ॥

